

1. Introducere

Calitatea vieții umane este indisolubil legată de procesele subiective. De aici și necesitatea - subliniată de noi într-o lucrare anterioară¹ - elaborării unui model explicativ al variației percepțiilor stărilor de satisfacție și de fericire.

Ca parte a unui model mai larg de influență a normei de grup în domeniul percepției și exprimării stărilor de satisfacție individuală, am întreprins o serie de cercetări concrete urmărind să evidențieze percepția pe care o are individul asupra satisfacției față de viața a membrilor altor grupuri sociale - familie, grup de vecini, de rudenie, oameni din localitate și oameni din țară. Rezultatele obținute au condus la o constatare interesantă: această percepție individuală este tot mai negativă pe măsură ce sfera de referință este mai îndepărtată de subiect. Ipoteza a fost verificată în cursul unei anchete pe bază de chestionar, pe un eșantion reprezentativ de nivel județean, confirmându-se existența unei regularități în percepția stării de satisfacție a membrilor altor grupuri sociale, pe care am denumit-o "curba de comparație descendentă a sării de satisfacție".

Ne propunem în articolul nostru o analiză a ipotezelor explicative ale acestui fenomen.

2. Modele ale fenomenului subiectiv al calității vieții

Cercetătorii din domeniul calității vieții recunosc importanța teoretică fundamentală a modelării procesului de evaluare a stării de satisfacție a individului (Zamfir și colab., 1984; Ioan Mărginean, 1991; Veenhoven, 1984).

Prin urmare, un accent deosebit în operaționalizarea conceptului de calitate a vieții se pune pe indicatorii de tip subiectiv. În elaborarea unor modele ale dinamicii componentei subiective am pornit de la câteva repere: conceptul dual de "sine" din sociologia și psihologia socială de inspirație interacționistă (Doise, Willem și colab., 1996); conceptul mai general de "subiectivitate" din sociologia constructivistă; și, în fine, conceptul de "dispoziție publică" din psihologia politică (Rahn, Wendy M. și colab., 1996). Toate aceste premise au fost discutate pe larg în lucrarea noastră anterioară.

Aceste abordări, deși destul de diferite ca domeniu, converg în anumite privințe:

- aceste orientări metodologice nu mai concep existența unui sine unitar și coerent, ci a unui sine scindat în două instanțe: una individuală și cealaltă colectivă.

¹ *Calitatea Vieții*, vol. 10, nr. 3-4, pp. 179-185.

¹ *Influența factorilor subiectivi asupra percepției calității vieții*, în curs de publicare în *Revista Calitatea Vieții*, nr. 3-4/1998.

- sinele scindat este - prin componenta sa socială - influențat de procesele de grup, deși gradul de determinare variază după unii autori, de la determinare totală (marxismul structuralist, poststructuralismul) la interdependență (interacționism, orientările constructiviste din psihologia socială).

- pe de altă parte, studiile culturaliste și cele de psihologie socială au arătat că procesele legate de “subiectivitate” sunt inseparabile de influența comunicării interpersonale sau a celei de masă.

Consecințele asupra cercetării variației calității vieții sunt multiple:

- în primul rând, se creează posibilitatea de a explica ce se constată modificări sensibile ale stărilor de satisfacție cu viața și de fericire datorate evenimentelor prin care trec diversele colectivități.

- în al doilea rând, se poate concepe o gestionare a acestor proceselor afective colective, atât la nivel macrosocial (Philippe Braud (1996), de pildă, vorbește despre variațiile în optimismul colectiv pe care le creează alegerile într-un sistem democratic), cât și la nivelul microsociale (ca de pildă starea de dezabuzare indusă care este normă în anumite subculturi).

- aceste două constatări creează premisa studierii unui “normativități” în domeniul stărilor de satisfacție cu viața și de fericire. Stările de bucurie, de mulțumire, în varianta “tare” a acestei concepții - ar ține de un construct social: societatea îi oferă individului modul cum să-și perceapă și să-și manifeste stările de fericire sau de nefericire. Este ipoteza *determinismului cultural al fericirii*: dincolo de a fi un apanaj pur individual, stările de satisfacție și de fericire sunt produsul unei elaborări colective, în cadrul grupurilor sociale.

3. Calitatea vieții și compararea socială

Un număr de cercetări în domeniul calității vieții, incluse în lucrarea de sinteză “Correlates of happiness” (Veenhoven, 1994) au luat în considerare influența comparației sociale; descoperirile converg spre ideea unei corelații semnificative, deși salbe, între percepția propriei satisfacții și percepția stărilor de satisfacție ale altora.

Inițiind o cercetare concretă, am fost interesați să aprofundăm această direcție, privind însă comparația socială ca modelul explicativ al variațiilor în percepția calității vieții. Ne-am întrebat cum anume influențează compararea socială percepția propriilor stări de satisfacție. Am introdus de aceea șase indicatori cu rolul de a evidenția aceste percepții. Primul este indicatorul standard de satisfacție cu viața, al cărui scor este dat de răspunsul la întrebarea “Cât de mulțumit sunteți în general de viața dvs.?”. Ceilalți cinci au scoruri ca urmare a răspunsurilor la întrebările: “În general, cât de mulțumiți de viață credeți că sunt (membrii familiei/vecinii/rudele/oamenii din localitatea dvs./oamenii din țară)? Răspunsurile au fost date pe o scală de la 1 (în foarte mică măsură) la 4 (în foarte mare măsură)”.

Acești indicatori au fost introduși într-o anchetă realizată în luna august 1999 de Catedra de Sociologie - Asistență Socială a Universității din Oradea, pe un eșantion compus din 885 de persoane din județul Bihor.

A rezultat următoarea distribuție a indicatorilor:

Tabelul nr. 1

Percepția satisfacției față de viață a subiectului și a membrilor altor grupuri sociale

	Percepția propriei stări de satisfacție		Percepția satisfacției membrilor familiei		Percepția satisfacției rudelor		Percepția satisfacției vecinilor		Percepția satisfacției oamenilor din localitate		Percepția satisfacției oamenilor din țară	
	Val. Abs	Procent	Val. Abs	Procent	Val. Abs	Procent	Val. Abs	Procent	Val. Abs	Procent	Val. Abs	Procent
Foarte nemulțumiți	154	17,8	138	16,2	124	17,7	126	21,0	180	29,7	292	48,2
Nemulțumiți	404	46,6	397	46,5	336	47,9	292	48,6	334	55,1	266	44,0
Mulțumiți	277	32,1	280	32,8	221	31,5	165	27,4	83	13,7	40	6,6
Foarte mulțumiți	28	3,2	39	4,6	20	2,9	18	3,0	9	1,5	7	1,2
TOTAL*	863	100	854	100	701	100	601	100	606	100	605	100

* Notă: nu au fost incluse răspunsurile Nu știu/Nu răspund.

După cum reiese din tabelul prezentat mai sus, indivizii manifestă în general o medie scăzută a scorurilor indicilor de satisfacția vieții, percepția asupra satisfacției vieții resimțite de oamenii din localitate, ca și de oamenii din România, în general, fiind însă semnificativ mai scăzută. Această regularitate poate fi sintetizată într-o analiză a mediilor scorurilor obținute la fiecare din cei șase indicatori, prezentată în graficul următor:

grafic

După cum se observă din grafic, percepția satisfacției individuale și a satisfacției indivizilor din sferele apropiate (familie, rude, vecini) se situează la un nivel relativ omogen. Însă pe măsură ce ne depărtăm de individ, atingând sfere din ce în ce mai largi, percepția satisfacției celuilalt scade. Este ce și cum, pentru individ, alteritatea concretă, vizibilă, este și cea mai fericită, în vreme ce alteritatea

abstractă, mediatizată, se situează într-o zonă perceptivă “gri”. Am denumit această regularitate “curba comparării descendente a satisfacției vieții”.

4. Modele explicative ale comparării descendente a satisfacției vieții

În continuare vom încerca să prezentăm câteva modele explicative ale acestui fenomen.

Primul model pe care l-am luat în considerare ia în calcul influența mass-mediei, pornind de la premisa că cunoașterea individului referitoare la stările de satisfacție ale membrilor unor grupuri sociale mai largi este în primul rând mediată de mijloacele de comunicare în masă. Acestor medii, potrivit teoriei ar fi teoriei ar fi teoriei *agenda setting* a lui McCombs și D.Shaw, li se atribuie o funcție de ierarhizare, de alegere, de ordonare și prezentare a informației și, prin aceasta, de a construi a unei imagini a actualității. “Rolul media este de-a stabili pentru opinia publică și pentru dezbateră publică, subiectele și temele prioritare, și totodată o ordine ierarhică a acestora” (Drăgan I., 1996, p. 260).

Viața cotidiană a individului este relativ săracă în evenimente traumatizante sau catastrofale, cel puțin în decursul unei perioade scurte de timp. Același lucru se petrece și în legătură cu instanțele apropiate (familie, vecini, colegi/prieteni). În schimb, experiența cognitivă referitoare la locuitorii localității, și mai ales a țării în care trăiește, este mai degrabă mediată, rolul cel mai important avându-l mijloacele de comunicare în masă.

Dar caracteristica definitorie a mediilor de informare contemporane este de a prezenta evenimente problematice, negative. Aglomerarea acestor tablouri într-un spațiu restrâns creează imaginea unei lumi catastrofice. Prin urmare, individului i se sugerează că “celălalt mediat” este obligatoriu mai nemulțumit.

Este însă la fel de adevărat că, mai ales în ultimii ani, mass-media zugrăvește un tablou tot mai sumbru al societății românești. Asistăm, pe alocuri, la o iremediabilă dezabuzare națională, demersurile presei fiind manifestări a ceea ce putem numi o “cultură a lamentației”. Verificarea acestei teze ar putea constitui obiectul unor cercetări ulterioare.

Un al doilea grup de ipoteze la care putem face referință ține mai mult de factorii psihosociali. Această linie de argumentație ne-a fost sugerată de o analiză inclusă în lucrarea devenită clasică pentru cercetările de calitate a vieții din țara noastră: *Indicatori și surse de variație a calității vieții* (1984). Într-o analiză a distribuției - relativ asemănătoare - a indicatorilor sectoriali de satisfacție cu viața, Cătălin Zamfir emitea *ipoteza complexitate-calitate*: “Cu cât un domeniu al vieții va avea un grad de complexitate mai înalt, cu atât el va tinde să fie evaluat, din punct de vedere al calității sale pentru om, la un nivel mai scăzut” (Zamfir C. et al, 1984, p. 103).

Pentru a justifica această ipoteză, autorul face trimitere la *teoria stimei de sine*: “Stima de sine, un adevărat regulator al raporturilor dintre societate și persoană (Allport), reprezintă un factor

important al acestui proces. Va exista, deci, tendința de evaluare mai pozitivă a sferelor mai apropiate de propria viață... Intervine deci un mecanism psihologic de autoapărare care-l face pe individ să evalueze mai ridicat domeniile vieții cu care se identifică mai mult - propria persoană, familia sa - decât domeniile mai îndepărtate“. (idem, p. 105).

În psihologia socială, dezvoltările ulterioare ale teoriei stimei de sine s-au concretizat în *teoria comparării descendente* (Thomas A. Willis, 1981). Studiul inițial al lui Willis se referă la “tendința persoanelor a căror securitate și confort psihic la sunt amenințate de a se compara cu alte persoane aflate într-o situație și mai dificilă“ (apud Chelcea, 1999, p. 182).

Procesul social de comparare a beneficiat de o atenție deosebită atât în sociopsihologie cât și în cercetările asupra calității vieții. În acest din urmă domeniu, unul din modelele cu influență ale procesului de evaluare caracteristic raportării la propria satisfacție față de viață este teoria discrepanțelor multiple (Michalos, 1985). În această versiune, are loc o comparare între percepțiile asupra vieții individului și noțiunile despre “cum ar trebui să fie“ (Veenhoven, 1997, p. 21). În psihologia socială, teoria comparării descendente face parte din corpul mai general al teoriilor comparării (Festinger, 1954), care-și propun un răspuns la întrebarea de ce indivizii își compară propriile opinii și capacități cu cele ale celorlalți. (*The Blackwell Enciclopaedia of Social Psychology*, 1995; vezi și Chelcea, 1999).

Premisa centrală a teoriei comparării descendente este că, atunci când stima de sine le este amenințată, indivizii caută comparații sociale descendente pentru a-și spori sentimentul de satisfacție (self-enhancement). Aceasta implică atât procese *pasive* (când individul găsește spontan termeni de comparație cu situație exterioară) cât și active (când individul acționează pentru a scădea statusul celui cu care se compară). Rafinări ulterioare sugerează existența unei selectivități în compararea socială: indivizii folosesc compararea socială atât descendent cât și ascendent, pentru a-și manipula afectul, direcția comparării având o mai mică importanță decât interpretarea acordată acesteia (Buuk, P. et.al., *The affective consequences of downward comparison: either directions has its ups and downs*, în: *Journal of Personality and Social Psychology*, nr. 59 (1995), apud: *The Blackwell Enciclopaedia of Social Psychology*, 1995).

Teoria comparării descendente pare a furniza bazele pentru elaborarea unui model explicativ mai adecvat al regularității empirice constatate în studiul nostru. În acest caz, “comparația cu lumea”, deci cu grupurile sociale mai mari, oferă individului prilejul de a-și spori stima de sine și a-și potența percepția asupra propriei satisfacții față de viață.

5. Concluzie: construcția socială a sentimentului de fericire

Dincolo de preponderența unuia sau a altuia dintre modelele explicative propuse (teoria comparării descendente și teoria influenței mass-media), s-ar cuveni să evidențiem implicațiile lor teoretice. În amândouă abordările, aprecierea individuală nu este determinată de procese psihologice, ci ține mai degrabă de o poziționare (activă, în primul caz, pasivă, în al doilea) într-un sistem care reflectă manifestările unei *normativități sociale* în domeniul percepției și exprimării sentimentelor de satisfacție și de fericire.

Starea de satisfacție a individului - dincolo de trăsăturile intime-organice, generate de evenimentele vieții - nu poate evolua în afara unei poziționări sociale.

În istoria sociologiei există, încă din perioada marilor clasici, numeroase exemple de tratare a teoriei normative a sentimentelor. Durkheim, vorbește despre limitele între care poate evolua fericirea unei societăți. Weber, pe de altă parte, discută despre acțiunea rațională ca implicând o reprimare a sentimentelor, în cadrul birocrățiilor moderne (vezi Bădescu, 1994). Modelele mai recente, incluse în așa numitul curent al “sociologiei emoțiilor”, își propun tocmai să ofere o analiză a acestei «verigi lipsă» între “preocupările personale” și “problemele publice” ținând de structura socială» (Bendelow, G. Williams, 1998, xvii).

Una din ipotezele lansate a fost cea a constructivismului cultural al sentimentului de fericire. Plecând de la accepțiunea culturii ca sistem de semnificații, teoriile constructiviste consideră diferitele aspecte ale fenomenelor sociale (sinele, memoria, sentimentele) ca produse culturale (pentru o prezentare a teoriilor constructiviste ale memoriei și identității, vezi, de pildă, Chelcea, S., 1995 și 1996).

Explicațiile complexe, ținând de psihosociologie și de sociologia sentimentelor, ale “curbei descendente a satisfacției față de viață”, ne-au condus la evidențierea unor analogii cu aceste teorii. Dar orice pas spre verificarea ipotezei mai largi trebuie să înceapă prin elucidarea unor probleme care ni se par semnificative:

- care este specificitatea stărilor de satisfacție “autentic” individuale și a celor construite social, și unde se situează granița dintre acestea ?
- care sunt elementele din care se construiesc stările de satisfacție și de fericire ?
- care sunt legile, generale sau particulare, ale acestei “normativități” în domeniul recunoașterii și exprimării acestor sentimente ?

BIBLIOGRAFIE

1. *** *The Blackwell Enciclopaedia of Social Psychology*, 1995.

2. Bădescu, I., 1994, *Istoria sociologiei. Perioada marilor sisteme*, Porto-franco, Galați
3. Bălțătescu, S., 1999, *Influența factorilor subiectivi asupra calității vieții* (în curs de publicare), în *Calitatea vieții*, București
4. Bendellow, G., William, J. (eds.), 1998, *Emotions in social Life: Critical themes and Contemporary Issues*, Routledge, London, 1998
5. Braud, P., 1996, *Grădina deliciilor democrației. Pentru o lectură psihoafectivă a regimurilor pluraliste*, Ed. Babel, București
6. Chelcea, S., 1996, *Memoria socială - organizarea și reorganizarea ei*, în: *Psihologie Socială. Aspecte contemporane*, A. Neculau (coord.), Iași, Polirom
7. Chelcea, S., 1998, *Memorie și identitate - constructe sociale*, în: *Memorie socială și identitate națională*, S. Chelcea (coord), I.N.I., București
8. Chelcea, S., 1999, *Un secol de psihosociologie*, I.N.I., București
9. Chelcea, S., Mărginean, I., Cauc, I., 1998, *cercetarea sociologică - modele și tehnici*, Ed. Destin, Deva
10. Doise, Willem și colab., 1996, *Psihologie socială experimentală*, Polirom, Iași
11. Drăgan, I., *Paradicme ale comunicării în masă. Orizontul societății mediatice*, casa de editură și presă "Șansa", București
12. Mărginean, Ioan, 1991, *Percepția calității vieții - cadrul metodologic al cercetării*, în *Calitatea Vieții* nr. 3-4/1991, p. 123-126
13. Rahn, Wendy M. și colab., 1996, *A framework for the Study of Public Mood*, în *Political Psychology*, vol. 17, nr. 1/1996
14. Veenhoven, Ruut, 1994, *Conditions of Happiness*, Kluwer Academic, 1994
15. Veenhoven, Ruut, 1993, *Correlates of Happiness. 7838 findings from 603 studies in 69 nations*, Erasmus University, Rotterdam
16. Veenhoven, Ruut, 1997, *Advances in understanding Happiness*, Revue Quebequoise de Psychologie, vol. 18, pp. 25-79
17. Zamfir, Cătălin (coord.), 1984, *Indicatori și surse de variație a calității vieții*, Ed. Academiei, București
18. Zamfir, Cătălin, 1992, *Determinanți ai calității vieții*, în *Calitatea Vieții* nr. 2-4/1992, pp. 219-230
19. Zamfir, Elena, *Psihologie socială, texte alese*, București, 1996